

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

Bevezető

A Nemzeti Tehetség Ösztöndíj keretében jöhettek létre 2022-2023 folyamán ezek a speciális tanösvények, amelyek világörökségi helyszínekhez kapcsolódnak. Ezek a tanösvények nem helyszíneken érhetőek el, hanem bárhol ingyenesen elérhetőek és pdf formátumban letölthetőek a honlapról, amely remek tanári segédanyag lehet egy-egy tanulmányi kirándulás során. Az általános ismereteket inkább a tanösvény bevezetői tartalmazzák, az egyes állomásokhoz kapcsolódó érdekességeket úgy igyekeztem összeállítani, hogy azok javarészt egy 21. századi diák érdeklődését is felkelthessék, e tekintetben idegenvezetőként, múzeumvezetőként, szerzett tapasztalataimra alapozva.

Világörökségi helyszínenként változó, hogy a tanösvények állomásaihoz kapcsolódó helyszínek mennyire kötöttek és hogy a világörökségi helyszín mennyiben része a ténylegesen bejárható adott útvonalnak vagy állomásnak, de tematikailag minden esetben ehhez kötődnek. A Hortobágy tanösvény érdekessége, hogy egyes állomásai nem fűzhetőek fel egy konkrét útvonalra, viszont egyszerre használhatóak Debrecen városában tett kiránduláson és a Hortobágyon tett látogatáskor, szándékosan maradnak el a helyszín-megjelölések.

A Hortobágyhoz tartozó kalandjátékot *A debreceni nagytemplom elveszett kincse* címen töltheti le, amelyet 4-5 fős csapatokban ajánlunk megoldani a városban. Javasolom, hogy 4-5 fős csoportokban oldják meg a diákok a feladatokat. A kalandjáték a vasútállomásonál kezdődik és a debreceni nagytemplomig tart. A játékidő körülbelül 60 perc.
MEGOLDÁS: ORGONA

A tanösvények bevezetője két részből áll. Jelen oldalból, ami egy gyakorlati útmutató, és minimálisan eltérő információkat tartalmaz, mint például azt, hogy mi az adott tanösvényhez tartozó kalandjáték címe. Emellett a bevezető része egy tartalmi, általános összefoglaló ismertető a Világörökségi Helyszínhez kötődően. Ennek az utolsó információegysége a piros színű sávban mindig korábbi, ma is működő, más tanösvényekhez kapcsolódó rövid ajánló olvasható.

Amennyiben használja a tanösvények anyagához kapcsolódó Hortobágy kvíz-t, figyeljen arra, hogy mindenképp ossza meg a tanösvények anyagában kiemelt információkat, hiszen ezekre kérdeznek rá a feladatok. Amíg a kalandjáték további ismeretek szerzésére, a környezet felfedezésére, a látható és olvasható információk játékos értelmezésére szolgál és csak részben esik egybe a tanösvény anyagával, addig a kvíz a tanösvényen elhangzott információkra épít, azokat kérdezi vissza.

Az egyes állomásokhoz tartozó, sötétkék háttérrel, kérdőjellel ellátott részben feltett, kifejtős/kreatív/böngészős kérdések találhatóak. Amennyiben a program részévé teszi, akkor a kérdéseket akár az egész osztálynak is felteheti, de lehet kiscsoportos vagy egyéni feladat is, amelyet akár helyben, akár a kirándulást követő tanórán beszélnek meg. Online kutatómunka engedélyezett. Nem tartozik hozzá feladatlap.

Az egyes állomásokhoz tartozó piros részek olyan játékos feladatokat tartalmaznak, amelyeknél a diákoknak meg kell tippelniük a választ - ami jellemzően egy szám - segítség nélkül. Amennyiben a program részévé teszi, akkor a kérdéseket akár az egész osztálynak is felteheti, de lehet kiscsoportos vagy egyéni feladat is. Egyes kérdések miatt kizárólag helyben oldható meg. A feladat típusához nem tartozik külön feladatlap.

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

Bevezető

1999. november 30-án Marrákesben, az UNESCO Világörökség Bizottságának ülésén felvették a Hortobágyi Nemzeti Park egész területét a Világ Kulturális és Természeti Örökségének listájára. A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósága Debrecenben található. A Hortobágy községben található, a világörökségi címet megőrkítő emléktábla kőlapját akár tájidegennek is gondolhatnánk, ám a szomolyai kőbányából származó dácittufa szolgált a Kilenclyükű híd építőanyagául is, ilyen értelemben tehát autentikus.

A **Hortobágyon 350 madárfaj** és több tízezer madár együttes jelenlétét változatos helyszíneken élvezheti az amatőr természetbúvár, de akár a sokat látott ornitológus is. A híres daruvonulás az őszi naplementék legvonzóbb természeti eseménye, mely egyénileg vagy szakvezetéses túra keretében egyaránt feledhetetlen élmény. Csakúgy, mint az ezüst-minősítésű Csillagoségbolt-parkban tett különleges esti séta. Madármentő-kiállítás, látványkórház és szabadtéri röpdék mutatják be az érdeklődőknek a madarakra leselkedő veszélyeket, valamint a sérült, beteg egyedek állatorvosi ellátását, kórházi ápolását és rehabilitációját

A régi magyar háziállatok parkja, ahol megtekinthetik a fajtatörténeti kiállítást, süthetnek-főzhetnek a kemencében, és a g kipróbálhatják ügyességüket a pusztai virtusokban. A vadspark az ember megjelenése előtt ezen a tájon élő, de a civilizáció térhódítása miatt a területről kiszorított állatfajokat, illetve a nemzeti parkban ma is élő vadállatokat mutatja be. Közép-Európa legnagyobb halastó-rendszerének értékes növény- és állatvilágát és a lenyűgöző tájat egyedülálló módon, egy hangulatos kisvasúton utazva, valamint a végállomásnál magaslesről és a halastavak mentén kialakított pallón sétálva fedezhetik fel a természet kedvelői.

Károly Róbert bizalmas híve volt Debreceni Dósa nádor. (Középkori magyar nyelvben Dósa a Dávid megfelelője.) Részt vett a rozgonyi, erdélyi csatákban. A XIV. század elején örökölt és szerzett birtokait a mai Debrecen körül egyesítette, gazdasági központtá tette, nádori székhelyét is itt tartotta. Róla nevezték el **Debrecent**. (Írott forrásban elsőként 1235-ben tűnik fel a Várad Regestrumban (Bírói ítéletek gyűjteménye. a „Debrezun” helységnév. Eredete a török „débresün”, jelentése: **mozgás, élet**. A tatárjárást követő évtizedekben hozzá csatoltak két települést, Boldogasszonyfalvát és Szentlászlófalvát, így jött létre a mai Debrecen.

Debrecent vásárvárosként mindenféle nemzet látogatta, rendszeresek voltak a piacok, és ezt az utcanévek is hűen tükrözik. Az északkeleti rész például a mesteremberek negyede volt. Ezen a területen az utcák a különböző mesterségekről kapták a nevüket. Ilyen a Pereces, a Szappanos, az Olajos és a Faragó utcák. A Pesti és a Vendég utcán a Pest felől érkező kereskedők, a Német utcán a németek, a Kandján a görögök laktak, a franciáknak pedig a Burgundia utca adott szállást. A vásárok mellett a vallás képviselőinek is helyet adott a város: a Szent Anna utcát például katolikusok lakták Budáról.

A régi térképek déli részén kék vonalakkal jelölték a területet, amire mocsaras, vizes helyként lehet tekinteni. Különös módon előbbi vízközeli madarokról elnevezett utcák is fellelhetőek, úgymint Sirály, Ruca vagy Liba utca. Ráadásul ez volt az első „utcanév bokor”, tehát hasonló jelentésű szavak vagy állatok csoportosulása a közeli területek elnevezésekben. Emellett a Kenderáztató utca is itt helyezkedett el.

Tanösvény helyett most edebreceni városi sétákra hívjuk fel a figyelmét: Szabó Magda Emlékséta. Aki csatlakozik, megismerheti Szabó Magda élete első 23 évének meghatározó momentumait és állomásait, például azt, hogy a Piac utcához, Debrecen egyik legrégebbi utcájához milyen emlékek fűzték, s hogy mi és hogyan ihlette a világhírű írónőt a Déri Múzeumban vagy a Hunyadi utcán.

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

1. állomás Kilenclyukú híd

Vannak legendák, amik annak tulajdonítják a kultikus 9 lyukat, hogy maga a Hortobágy is kilenc szóból áll. Egy másik legenda szerint a híres betyárhoz, **Rózsa Sándor**hoz köthető. Na persze, ki máshoz? A betyár éppen szokásához híven egy csárdában mulatta az időt, amikor is a zsandárok arra készültek, hogy nyakon csípiék. De persze a betyárnak sem kellett több, azonnal menekülőre fogta, a Hortobágy folyó azonban az útját állta. Egy darabig gondolkodott, hogy mitévő legyen, de szerencsére szeretői a segítségére siettek, nem is akármennyi: **9 szeretője állt neki bakot**, szó szerint egymás nyakába borulva, hogy a folyó túlsó partjára jutva megmenekülhessen. A 9 lyukra az áradások és a folyó egyéb speciális tulajdonságai miatt volt szükség.

A jellegzetes külsejű híd klasszicista stílusban épült és a Hortobágy folyó két partját köti össze. A folyónak is van különlegessége, ugyanis nincs forrása, így képes visszafelé is folyni. A híd teljes hossza 167,3 méter, s ezáltal a Kilenclyukú híd Közép-Európa leghosszabb közúti kőhídja. 1827 és 1833 között épült egy régi fahíd helyére, amely addigra már cseréire szorult. Ezen a hídon keresztül hajtották állataikat a debreceni marhakereskedők Szolnok és Bécs felé is.

1825-ben döntött úgy Debrecen város vezetése, hogy a fahíd helyére új kőhidat építenek. A híd építéséhez a Magyar Királyi Kamara is hozzájárult. 1833 nyarán adták át az új építményt, amely több mint 100 évig állt háborítatlanul. Először az 1980-as években újították fel.

Érdekes, hogy a híd szerkezetében a mai napig nincsenek hibák, az egyetlen javításra szoruló dolog a felületi romlás volt, amit 1981 és 1983 között javítottak ki. (Bár az is igaz, hogy 2009-ben is átesett egy felújításon, de ez inkább rutinszerű volt, hogy az idő teltével ne lehessen nem biztonságosnak nevezni) A híd legnagyobb rendezvénye az az augusztus 20-án megtartott hídi vásár, ahol az összes fontos hagyományos kézműves szakma részt vesz. A hídi vásár értelemszerűen abból származik, hogy a helyiek a Kilenclyukú hidat a helyiek csak „A híd”-ként emlegették. 1999-ben a Kilenclyukú az UNESCO Világörökség részévé vált.

A híd elődje, ami fából készült, a régi fahíd, a török időkből származik. Egyik vélekedés szerint a török hídépítés mítosza onnan származik, hogy a kilenclyukú híd nagyban hasonlít a Bosznia és Hercegovina területén lévő visegrádi Drina hídhoz, amely Ivo Andrić Híd a Drinán című kultikus regényében található, s mivel ismeretes, hogy az utóbbit Szokoli Mehmed pasa építette, utóbbit (a miénket) is neki tulajdonították. S e megközelítést az is igazolná, hogy a történelmi adatokból tudjuk már az avarok és szarmaták által is lakott terület volt a vidék, s azt is, hogy az idők folyamán többször lerombolták a hidat.

A hídról egy tamburazenére írt szerb nóta is született a környék nagy szerb nótaköltője, Aleksandar Karadžin alkotásában. A műben ismétlődő szövegformula a következő: Megparancsolta Mehmed pasa szolgáinak, hogy építsenek Mokrin közelében 1 hidat. Az volt az elképzelése, hogy kilenc lyukú legyen, hidat két szép tanya között. A híd ma is áll az évszázados Aranka folyó fölött. A mokriniaiak ma is büszkéek a hídjukra (Ford. általam). Még egy további érdekesség, hogy alatta az Aranka folyó mellett, s vele ellentétes irányba a Gyukosin (Eredetiben Đukošin) folyó is áthalad.

Valaha **a hajdon lányok szokásai közé tartozott, hogy a hídon aludtak azzal a hittel, hogy ennek hatására előbb elkelnek.** Az Aranka folyóval kapcsolatban azt tartják, hogy régen színültig volt arannyal és, annak mélyére rejtették Attilát, a hunok vezérét az aranyával együtt. Nevének eredetét is a valamikor aranszínbeli ragyogására vezetik vissza, amelynek egy másik magyarázata a homokos medréhez kapcsolódik. További névmagyarázatok szerint a folyóban éjszakánként a nyári hónapokban összegyűltek fürödni a tündérek, s az aranyhajukat átjárta a folyó homokja. Egy konkrét eseményt is jegyez ehhez kapcsolódóan az írás: az egyik év júliusi hónapjában egy fiatal rátalált a tündérek csoportjára a Kilenclyukú híd lábánál. Senki sem tudja mi történt ott. Nem sokkal ezután került elő a legény teste az egyik hídlábhoz tekeredve. Jobb tenyerében világos hajszálatat, míg a másikban az aranszínű homok fénylett.

Tippeld meg, hogy milyen magas és hosszú a híd! 70 méter hosszú és 4 méter magas

Milyen Rózsa Sándorhoz köthető, helyi anekdoták léteznek még

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

2. állomás

A Kutyás Szabó

Kilenc magyar nemesített kutyafajta létezik:

Komondor, kuvasz, puli, pumi, mudi, magyar vizsla, drótszőrű magyar vizsla, magyar agár, erdélyi kopó. A magyarságnak a Kárpát-medencébe való betelepülése idején, tehát a 9–10. század fordulóján már lehetett vadász és őrző kutyája is. Az agárszerű kutyák Európában, Ázsiában és Afrikában is el voltak terjedve, de őseinknek már kopóik is lehettek. A Bécsi Képes Krónika vadászjelenete is többféle kutyát ábrázol. A két- és néglábú ragadozóktól nyájakat komondorra vagy kuvaszra emlékeztető, nagy testű kutyákkal őriztették.

A puli juhnyáj, sertés konda, gulya és csorda, valamint ménes terelésére használatos. Az állatokat már a csaholásukkal is irányítják. Az állatcsoport körbeszaladásával igen hamar egy csoportba terelik vagy pedig egy-egy oldalon futva és csaholva a másik irányban indítják, terelik el. A terelő kutya mindig a gazdája parancsát teljesíti. A pásztor szóval és intéssel adja tudtára, hogy mit kell elvégeznie. A kutya az akció végzése közben többször vissza-visszanéz a gazdájára, munkájának helybenhagyását, illetőleg új utasítást várva. Ezt a pásztor ismét szóval és intéssel, ha nagy a távolság, akkor botjának és kalapjának intésével végzi el. Ha a kutya feladatát elvégezte, a pásztor visszahívja. Ha a kutya a parancs kiadásakor nem látja a nyáját, a pásztor felemeli és úgy utasítja. Ha a kutya a parancs végrehajtása során nem látja a gazdáját, két lábra áll és úgy figyel.

A magyar kutyanevek egy része folyónév, illetve más víznév: Berettyó, Sajó, Bodrog, Dráva, Száva, Tisza, Duna, Sió, Szamos, Maros, Balaton stb. Erre a tényre a 20. század elején Herman Ottó (1914: 17, 599–621) hívta fel a figyelmet, később, az 1960-as évek elején többen is értekeztek róla.

A kutyák legveszedelmesebb betegsége a veszettség. A veszett állat feje lóg, folyik a nyála, vérben forog a szeme, lába között hordja a farkát, csendesen kocog és nem fut el. A veszettség okairól nagyon sokféle magyarázat ismert: nem kap vizet, ha nem tud párosodni, a megsűrűsödött vér elönti az agyát, az éhezéstől, meleg ételtől, hólétől stb.

Szülővárosában, a mostani Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumában tanult, itt érettségizett 1935-ben; 1940-ben a Debreceni Egyetemen kapott latin–magyar szakos tanári és bölcsészdoktori diplomát (értekezésének címe: A római szépségápolás). A helyi Református Leányiskolában kezdett el tanítani.

„Szabó, magából író lesz!” Ez a nevezetes mondat 1928-ban hangzott el a Debreceni Református Dóczy Leánynevelő Intézet falai között. Szondy György, földrajz-kémia szakos tanár, aki maga is ifjúsági író volt, állapította ezt meg tanítványáról, egy 11 éves, szabálytalan, dacos, feltűnően tehetséges kislánnyról:

Persze nem mindenki volt meggyőződve arról, hogy Szabó Magdának helye van az irodalomban. Egy **múzeumlátogatás alkalmával a dóczys lányoknak Munkácsy Ecce Homo!-ját kellett megfigyelniük, majd fogalmazást írni egy, a képen látható szereplőről. Szabó Magda felmérte az összes karaktert a festményen, ám egyik sem nyerte el tetszését, csak a képen található kutya, jobb híján őt választotta a fogalmazása tárgyának, mellyel – már sokadára – magára haragította szigorú magyartanárnjét.**

Szabó Magda egyébként mindig nagy szeretettel és elismeréssel nyilatkozott a Dóczyról. Az író nő különböző elnevezésekkel illette az alma materét – ezeket is hallhatta a közönség – „kisasszonygyár”, „puritán college a hajdúsági Oxfordban”, vagy „tilalmak biztonságos erdeje”. Ezek mind egy-egy üzenetet közvetítenek a Dóczyt és a várost rajongásig szerető Szabó Magdától. amikor Szabó Magda vonattal érkezett Debrecenbe, Hajdúszoboszlót elhagyva már állva nézett ki az ablakon, érezve, hogy közeledik a „haza”, a Nagyállomásra érve pedig úgy fogalmaz: most kezdődik a varázslat.

A veszettség gyógyítására már a 16. századtól vannak adataink. 1570-ben **a veszett kutya által megmárt embereknek három-három kőrisbogarat kellett megenniük.** Az Alföldön szinte mindenütt tevékenykedtek ún. veszettorvosok, akik gyógyítani is, de okozni is tudták a veszettséget. Tudományuk apáról fiúra szállt. A 19. században még uradalmak is alkalmaztak veszettorvosokat. Meg tudták bűvölni a kutyákat, a leghamisabbakat is megszelídítették. A hiedelem szerint maguk is át tudtak változni kutyává. Ráolvasással, füstöléssel és növényi orvosságokkal gyógyítottak

Tippeld meg, hogy megközelítőleg hány nevet gyűjthetett össze Herman Ottó! 600

Járj utána, hogy milyen, a városhoz is kapcsolódó állatalakok, állatábrázolások köthetsz még Szabó Magda munkásságához!

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

3. állomás

Egy agglegény füvei

Fazekas Mihály a Debreceni Református Kollégiumban 1779-ben fejezte be az intézmény hatodik osztályát, 1781-től pedig teológiát hallgatott. Ezt követően azonban tanáraival akkora nézeteltérése támadt, hogy a kollégiumot otthagyva 1782 áprilisában beállt az I., úgynevezett Császár-huszárezredbe. Közhuszárként, később már hivatásos tisztként szolgált Galíciában, majd a mai Belgium területén, a Rajna-vidéken, illetve a török elleni harcokban. Idővel azonban az ellenséges francia eszmékkel kezdett el szimpatizálni, majd leszerelt. A változás lekövethető katonaevei alatt írt verseiben is, amelyek közül az első éppen 1789-ben jelent meg nyomtatásban. Nyugdíjas főhadnagyként tért vissza Debrecenbe. **Plátói románcait leszámítva Fazekas a későbbiekben is agglegény maradt.**

Debrecenben már az irodalomnak és a növényeknek, a kertészkedésnek szentelte idejét birtokán. A növényekkel kapcsolatos megfigyeléseit sógorával, Diószegi Sámuellel közösen vetette papírra az 1807-ben megjelent Magyar Fűvészkönyv formájában.

A magyar botanika mérföldkövének tekinthető mű nem aratott sikert más birtokosok körében, akik idegenkedtek attól, hogy „könyvből vessenek-arassanak”, szakmai körökben azonban széles körben elismerték a munkát, még a Helytartótanács is okirattal jutalmazta a tudományosan megalapozott gazdálkodás leírását. Bár megtervezte és előkészítette a későbbi nagy hírű Fűvészkertet, megnyitását már nem érte meg.

Fazekas barátságot ápolt a debreceni irodalmi körrel, különösen Csokonai Vitéz Mihállyal. 1806-tól közéleti szerepet is vállalt, előbb a kollégium gazdasági vezetője, majd a város főpénztárnoka volt, és hadi tapasztalatait latba vetve a „polgárkatonaság” nevű rendfenntartó alakulatot is megszervezte, amelynek ő volt a kapitánya.

1806 egyik nevezetes esete volt Kazinczy Ferencsel folytatott irodalmi vitája, az úgynevezett Árkádia-per, amelyben a Kazinczy által gőgösnek bélyegzett debreceni irodalmi hagyományt védte. 1819-től szerkesztette az irodalmi és ismeretterjesztő alkotásokat közlő Debreceni Kalendáriumot, amelybe verseket, prózafordításokat és tudománynpszerűsítő cikkeket is írt.

"Harmadik ujjával megbökvén homloka búbját:
Fördővíz szaporán, úgymond, és fűvek! ezeknek
Elszámlálja külön neveket; száz erdei, réti
Dudvák voltak ezek; nyúl-, farkas-, békacseresznyék;
Medve-, számár-, disznó-, eb-, egér-, kutya-,
macskatövissek

Hát meg az angyal-, szent- s ördög-gyökerek (mivel akkor
A fűvek neve csak barom, ördög s szent vala; Fűvész-
Könyv még nem lévén). Nosza ispán, szolgál, poroszló,
Hajdú, kukta, szakács, kertész, szoba- konyhaleányok,
Béres, strázsa, kocsis, fullajtár, bába, favágó,
Egy szóval minden, valamely'k csak elől vagy utól volt,
Fusson az udvarból a rétre, ligetre, mezőre;
Addig az üstben víz legyen, és hadd égjen alatta.
A nép mind kirohant, egyedül egy sánta banyára
Hagyván a tüzelést; hanem a szemfűl Matyi ettől
Úgy szabadúla meg: a paphoz küldé, hogy az Istent
A fűveknek erőt szerző menyébéli malasztért
Kérje a hívekkel. - Maga megvizsgálja az úrnak
Vakszemeit; kendőt vesz elő, s addig simogatja
A két szárnyával, hogy száját befedi; ekkor
Meggöti hátulról tarkójánál. Uram! úgymond,
Nem felcser vagyok én, hanem a Lúdas Matyi, kit kend
Megveretett, s lúdját elvette, de hasztalan a szót
Nem szaporítom; elég, hogy most másodszor adom meg,
Amit megmondtam; főképp hogy kend is a hosszas
Várakozásba magát ne gyötörje sokára, csak essünk
Által rajta; ha még nekem a jó Isten erőt ad,
Harmadszor se fogok majd késni."

Fazekas Mihály: Ludas Matyi

A nemzeti park területének nagy része szikesekkel teli, rövid fűvel borított legelő, és csupán kis része a kisebb foltokban beékelődött szántóföld. A vidék többi részét a halastavak, mocsarak, holtágak, nádasok jelentik. E mellett néhány település, utak és csekély mértékben erdők (maradvány-, telepített-, ártéri erdők) található a területén. Négy élőhelytípus található itt: szikes puszták, löszpuszták, mocsarak, árterek.

Annak ellenére, hogy a Hortobágy nem klimatikus sztyepp, sajátos vízháztartása miatt nagy részét mégis gyeptársulások borítják. A hortobágyi növényvilágot a tündérrózsa, a boglárka, a nagyzezerjófű, a vízi rucaöröm és a békatutaj színesíti. A száraz pusztát a sziki őszirózsa és a sóvirág díszíti.

Tippeld meg, hogy hány évig élt Fazekas Mihály! 62

Milyen olyan irodalmi műveket
ismersz, amiben gyógynövényeknek
fontos szerep jut?

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

4. állomás Élet a pusztán

Magyarország legnagyobb pusztája a Hortobágy, egyúttal Közép-Európa legkiterjedtebb tengersiz tája is, mely a természettől állattenyésztésre, pásztorkodásra volt rendelve. Természeti adottságai kedveztek egy olyan állattartó kultúra kialakulásának és fennmaradásának, amely csaknem a 20. század közepéig egyedülállóan tekinthető. Hortobágyot az idegenforgalom számára már a 18. században felfedezték. Nincs az országnak még egy olyan tája, amelyről annyi népdal, költemény, prózai írás, művészi alkotás született volna, mint a magyar pusztáról.

Hortobágyot az idegenforgalom számára már a 18. században felfedezték. Nincs az országnak még egy olyan tája, amelyről annyi népdal, költemény, prózai írás, művészi alkotás született volna, mint a magyar pusztáról. A vadtulokkal való keresztezésből, a Honfoglalás idején betelepített szürkemarháának ismert volt egy erdélyi változata, és a 20. század fordulóján még számon tartottak a Kunságban egy kékes-szürke, úgynevezett kun fajtát is. A Hortobágyon viszont még a 20. században is szürke marháából álltak a debreceni gazdák gulyái.

A lótenyésztésben másként alakult a helyzet, Debrecen város közössége régtől tartott ménest a Hortobágyon. Legelső nyomaival a 17. század végén találkozunk. Az igazi fajtaváltás azonban csak 1885-ben következett be, amikor nóniusz vérrel frissítették fel a város törzsménését. Ez a nóniusz vált a 20. század elején messze földön híressé. Legrégbben tenyésztett juhajtánk a fürtös, hosszú fedőszőrű racka. A Hortobágyon riskásnak nevezték. A rendkívül igénytelen, betegségre sem hajlamos racka a hortobágyi tartási körülményeket jól elviselte, olykor fedél nélkül még a telet is a pusztán töltötte. A legelő állatokat összefoglalóan nyájnak mondták a régi magyar szóhasználatban – a Hortobágyon is – a lónyáj, nyájás ló a megnevezés, később azonban ez a juhokra korlátozódott. A hortobágyi pásztrok meghatározó részét képezik annak a hagyományörző rétegnek, amelyet a néprajzi szakirodalomban pásztorrendnek neveznek. A pásztrok jellegzetes, a parasztokénál régiesebb réteggkultúra hordozói és éltetői voltak, a Hortobágy esetében egészen a 20. század közepéig.

A legelő jószágot itatni kell. A vízre legkényesebb a ló, ezért kúton, régen folyóvizen, a Hortobágy folyón itatták, de még a Tiszára is lehajtották. A kutak nagyméretűek, kerületük akár a 4 métert is elérheti, hogy egyszerre több vödör is járhasson benne. A két-, három-, négygémű kútból a pásztrok itatásakor, a kút fölé helyezett pallón állva húzták a vizet. Egy nagyobb létszámú gulya itatásakor igencsak meg kellett dolgozni, hogy a jószág szomjas ne maradjon.

Élettani okokból volt szükség a legelőn járó jószág sószükségletének kielégítésére is, ami a pásztor dolga. A legelőn a kút mellett ágasfán vagy sózóvályúban helyezték el a kűsöt, másként marhasót, hogy a jószág kedvére nyalogathassa. A 18. században a sót a marhapestis gyógyszerének is tartották. Ha az állat kérődzése elállt, langyos sós víz itatásával lehetett megindítani. A Hortobágyon szükség esetén a jószág a sziksót is nyalta.

A nomád életformát a juhász őrizte meg a legtovább, ő volt az, aki nyájával a végtelennek látszó pusztán ideoda vándorolt. Mint gúnyás pásztornak, nem volt rendes hajléka sem, juhaival a szabad ég alatt tanyázott. Csupán öltözködésével védekeztek az időjárás viszontagságai ellen.

A hortobágyi pásztor ritkán evett húst. Ha egy birka vagy borjú elpusztult, elfogyasztották, ha nem valamilyen nyavalyában, pestisben vagy lépfenében dögölt meg. Legismertebb húsételük a gulyásos-hús volt, a hiedelemmel ellentétben nem a mai értelemben ismert gulyás. A **gulyásos-hús** főzését 1790-ben már Gvadányi megénekelte versében, de paprikásan csak azóta készítik, amióta a **paprika felváltotta a jóféle borsot** a 20. század derekán.

A hortobágyi pásztrok egyetlen főzőedénye a „vasfazik” volt, melynek egyik változata a bogrács. Ehhez tartozik a hosszúnyelű, kerek, debreceni vaskanál. Enélkül enni sem tudtak volna, mikor a vasfazikat körbe ülték, de a fővő ételt is csak ezzel tudták kavargatni.

A vasfazik alá árvaganéval tüzeltek, vagyis a szarvasmarha megszáradt trágyájával, ami az egyetlen tartós tüzelő volt a pusztán. Tréfás elnevezése bélfá vagy kunkoksz.

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

5. állomás

Páratlan méneshez páratlan viselet

A paraszti világban eredendően a fehér vászonviselet, vagy ahogy erre felé mondták, a "fehér" volt szokásban. A kékre festett vászon az 1800-as évek elejétől kezdett népszerűvé válni Magyarországon. Eleinte nemesi felkelők, verbunkos katonák, pandúrok és betyárok hordtak kék inget és gatyát, 1848-ban viszont már Rózsa Sándor betyárjai és más szabadcsapatok is ilyen „egyenruhában” harcoltak. Ebben a korszakban még az indigófestés miatt túl drága volt a kék vászon az ezen a tájon élő szegényebb rétegek számára. A Hortobágy környékén az 1860-as évektől jött divatba.

A XIX. század közepe táján a gyári vászon elterjedése miatt megváltozott a „fehér” viselete és anyaga is. A kékfestő vászonból készült, csípőig érő, kék üveggombokkal magasra gombolt nyakú ing és a fél-lábszárig érő, 4-5 szélből készült bő, kékvászon korcos gatyá váltotta fel.

Hogy miért a csikósok előjoga volt a kékfestő? A divatozás igénye miatt és merő rátartiságból. A pásztormesterségek között rangsor alakult ki, amit persze a többi pásztor erősen tagadott, és ennek vehemens, olykor tragédiába is torkolló megvitatásának gyakori helyszínei voltak a csárdák. A szilaj virtus nyomát rigmusok és a pásztornóták őrizték meg számunkra, amelynek első mondatát csikós is, gulyás is másként tudta, s csak a második mondat igazságában tudtak egyetérteni:

Csikós legény vagyok,

Hortobágy eleje,

Gulyás, ha nyalka is, utánam van helye.

Kampós juhászokkal ritkán parolázok,

Sáros kondásokkal még csak szót se váltok.”

Egy régi legenda szerint egyszer egy német úr fogadást kötött egy alföldi csikóssal, hogy az ő kutya az okosabb a lónál. A német úr azt állította, hogy a kutya azért okosabb, mert utasításra leül, lefekszik. Erre a csikós megmutatta neki a kételkedő ámulatára, hogy az ő lova is képes ugyanezekre a kunsztokra. Azóta ez a mutatvány a csikósok körében hagyománnyá vált.

Vita tárgyát képezte, mióta hagyomány a pusztá-ötös mutatványa a csikósok körében, mint kiderült, jóval régebbi a korábban hittnél. **Régi metszetek között kutatva találtak néhány éve egy cirkuszi plakátra, mely 1845-ből származott, a képen pedig magyaros kantározású, összefogott lóegyüttes két hátulsó lován állva a magyar csikós ötnél jóval több lovat hajtott.**

A paraszti alapviselet a fehér vászoning és vászongatyá, ez volt a legegyszerűbb és legkönnyebben kezelhető, mosható, keményíthető anyag. Így adta magát, hogy a pásztorok is ezt hordták. Igen ám, de a hierarchia nagyon fontos szerepet játszott a pusztai ember életében, és ezt a ruházódásával is hangsúlyozni akarta. A tartott jószág értéke emelte a pásztor presztízsét, a ranglétra legalján a kondások álltak, fölöttük a juhászok, a gulyások már megbecsült embereknek számítottak, de a puszták arisztokratái a csikósok voltak, mert a ló számított a legtisztább és a legértékesebb haszonállatnak, és banni is igencsak tudni kellett vele!

A legrangosabb és legmódosabb pásztorok a hortobágyi csikósok voltak, akiket anyagilag jobban megbecsültek tudásuk és tapasztalataik miatt pásztortársaiknál. Ezt pedig éreztették is a többi pásztorral: a gulyással, a juhással és a kiskunsági csikósokkal is.

A Hortobágy vidékén a kékfestő nem volt jellemző a táj népviseletére, mivel a kézzel készített, az indigófestett kékfestő nagyon drága volt, és a parasztok többsége nem engedhette meg magának akkoriban.

Ugyanakkor **a nemezkalapjukra darutollat tűztek a csikósok** az olcsóbb árvalányhaj helyett, a vélt felsőbbrendűségüket hangsúlyozandó. Aztán az 1860-as években megjelent az ipari kékfestés, és onnantól kezdve viselték a hortobágyi csikósok a kék vászoninget és csikógatyát.

A hortobágyi csikósok öltözéke sötétkék színű ing és gatyá. Ez a szín a 19. század második felében terjedt el: a szabadságharc egyik-másik lovascsapata sötétkék inget és gatyát viselt. Felső öltözékük a szűr, a suba és a ködmön, a rövid bunda. Lábbeliként csizmát hordtak. Fejfedőjük a nagykarimájú pástorkalap, ami mellé – mindig bal oldalra – díszes madártollat tűztek. A tűzök, a gém, a kócsag vagy darutoll jelezte a csikós rangját. A kalapot gyakran zsírozták, hogy ne ázzon be. Egy idő után olyan nehéz lett, hogy az engedetlenkedő lovat orrba legyintve vele az állat mindjárt megszelídült.

A viselet idővel a hortobágyi csikósok szimbóluma lett, olyannyira, hogy az 1960-as évektől turistaszegzonban a Hortobágyi Állami Gazdaság kötelezte a csikósokat és a kék bő gatyá és a kék bő ujjú ing viselésére, amit biztosított is a számukra. A Mátai Ménes csikósai ma is ebben legettetnek.

Tippeld meg, hogy hány lovat hajtott a cirkuszi csikós! 9

Járj utána, hogy a Hortobágyon milyen viseleti elemek jelentettek még kiváltságot!

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

6. állomás

Gulyás és palacsinta

A Kádár-kori kedvenc, amelyről mindenki tudja, hogy étteremben tilos rendelni. Ez természetesen egy tévedés, hiszen az 1958-as brüsszeli világkiállításra készített fogásnak hiába tépázták meg a hírnevét az évtizedek, jó pár étterem van, ahol szívesen gondolják újra, játszanak vele és teszik fel újra az étlapra minőség alapanyagokból, odafigyeléssel elkészítve. A Budapestren kreált, majd Brüsszelben feltalált receptről butaság azt gondolni, hogy 1958 előtt nem is létezett, hiszen annyira jellemző a magyar gasztronómiára, hogy muszáj gyanút fogjunk – korábban is sokak kedvence volt a húsos töltött palacsinta, csak épp nem hívták hortobágyinak.

Nem is kell nagyon messzire mennünk, csak alig húsz évet vissza az időben: Kollmanné Lemhényi Dávid Andrea „A gyakorlati főzés tankönyve száz ebéd keretében” című 1939-es munkájában szerepel a borjúpörköltös palacsinta receptje. Sőt, ha még messzebbre akarunk menni, akkor egy 1909-es, „A divat ujság főzőkönyve, legértelmesebb főzőkönyv” című szakácskönyvben is találunk egy paprikás csirkével töltött palacsintareceptet. Szóval ha nem is Brüsszelben volt a debütálása, mégiscsak Budapesten született a hortobágyi elődje.

kietlen nagy pusztaságba a debreceni városvezetés varázslott civilizációt, amikor **1699-ben** kereskedelmi, gazdasági érdekből **felépíttette a csárdát** (akkoriban korcsmaházat) a mátai hídfőnél. A város az oda kirendelt csaplárost a hídvám szedésével is megbízta. Debrecen később bérbe adta a fogadót, de az egyik feltétele az volt, hogy a debreceni polgároknak nem kell hídvámot fizetni. A csárda forgalmát a Debrecenbe érkező kereskedők, vagy a keletre tartók sokasága biztosította. A bérlők személye többször változott, a gazda évszázadokon keresztül, az államosításig Debrecen maradt. Azóta is várja vendégeit. **Petőfi** is járt ott is versbe si szedte a gasztróélményt:

*Hortobágyi kocsmárosné, angyalom!
Tegyen ide egy üveg bort, hadd iszom;
Debrecentől Nagy-Hortobágy messze van,
Debrecentől Hortobágyig szomjaztam.*

Újházi Ede, debreceni születésű, nehéztestű, görbelábú, mély hangú ember volt, aki a 19. század ismert színésze volt. Gyakran volt vendége a Wampetics vendéglőnek, ahol a levesének első változata készülhetett. A legenda szerint nemcsak a színpadon, hanem az ételek világában is magabiztosan mozgott, kritikus szemmel figyelte a vendégek fogyasztását is, és ha egy-egy konyha felé tartó tányérban felfedezni vélt le nem szopogatott csontocskát, akkor maga vitte vissza a vendégnek, és méltatlankodva szólt rá:

"Te marha! Hisz épp ez a java."

Újházi gyakran beszélt egy általa igen kedvelt levesről, melynek elengedhetetlen összetevői a kakashús aprólékokkal, tésztával és zöldségekkel. Ennek elkészítési módját ízletesen ecsetelte egy nap, mire másnap a Wampeticsa főszakácsa elkészítette neki a később tyúkhúslevesse egyszerűsödött kakasleves. Tehát amit mi Újházi tyúkhúslevesnek nevezünk, az nem egyeztethető össze Újházi Ede receptjével, melyet Nagy Endre a korabeli írók, művészek barátja, a magyar kabaré egykor híres konferansziéja ekképpen hagyott ránk:

„(Újházi Ede) Nem sajnálta a fáradságot, költséget, elutazott Debrecenbe, hogy saját találmányú levesének anyagát beszerezze. Vén kakasok kellett ehhez a leveshez, amelyeknek megkeményedett izmaiba szerelmi viharok íze-sava gyülemlett össze. Három napig egyfolytában kellett főniök, amíg belemálltak a levesbe és egygyé főttek a zöldséggel, főként a legendás jelentőségű zellerrel. Különösen vigyázott, hogy el ne kallódjanak a kakasok taréjai és egyéb megkülönböztető szervei, amelyeknek átazonosuló képességében babonásan hitt. Megkülönböztető figyelmének jele volt, ha valakit egy-egy ilyen részlettel megkínált.”

Milyen a jó gulyásleves? Hát olyan, amelyet én főzök: ilyen, mondta apám, és belemerítette a bográcsba a merőkanalat, mi meg áhítatosan odajárultunk eléje a két kézbe fogott tányérjainkkal. Ő mindegyiket gazdagon telemerte, mindenki kapott hozzá egy nagy karéj finom toronyi kenyeret, aztán kezdődött az önfeledt szüröcsölés, kanalazás. Apám hátrtolta a fején a szalmakalapot, úgy járkált körbe, dicsérjétek, dicsérjétek, mondogatta, mi meg dicsértük, dicsértük, ettük ettük. Dragomán György

Tippeld meg, hogy mikor írta Petőfi a kocsmárosnéről szóló verset! 1842

Milyen tájspecifikus ételek léteznek még?

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

7. állomás

Alföldi hiedelmek és debreceni legendák

A Delbrece környéki népből szerint a táltosok „az ördögökkel cimborálnak, csudákat művelnek”. A foggal való születés mellett táltos hisz az Fis, akinek tizenegy ujja van. A karcagiak szerint sovány, fáradt ember benyomását keltették. A táltos nem volt ritka a pásztorok között sem; ezt igazolja Pézásó Pista alakja, aki a Hortobágy északi és nyugati részét járta a századforduló táján. A garabonciás hiedelmekről Csokonai óta nagy változásokon ment át, akiről egyébként magáról is keringtek ilyen legendák. A legidősebb adatközlők is „csak hallottak róla” másoktól. Sokak szerint a garabonciás diák a táltoshoz hasonlóan foggal születik a kapcsolatban álló sárkányokkal. E mitikus alak tulajdonsága, tevékenysége nagyon közel áll a népmesék világához.

A szecsó láthatatlan, kísértetszerű lény, egy-jegy családot szokott megrontani; a lakásban felborogatta a bútorokat, a kisebb tárgyakat pedig blabálta a főnödre, és Пли'ha a családtagokat össze is kötözte reggelre — ez volt a rontás.

A Bodaszőlőnél ilyen kurgánon található zeleméri templomról a környéken lakók azt beszélik, hogy az eredetileg vár volt, másrészt Attila, a hunok nagy vezére gyermekként ott nevelkedett, sőt a kardját is valahol ott rejtette el... A legenda másik fele szerint ebben a bizonyos „zeleméri várban” élt egy várúr és a lánya, Boda Katalin. A szép hölgyet már eljegyezték, amikor egy Vaszil nevű férfi beleszeretett. Amikor egyszer kettesben maradtak, a férfi fizikailag is ki akarta fejezni érzelmeit, de Boda Katalin védte tisztességét. A lány végül kétségbeesésében leugrott a toronyból úgy, hogy az udvarlóját is magával rántotta. Boda Katalin meghalt, míg Vaszilnak csak a lába tört el. Úgy tartják, hogy a nő apja és vőlegénye bosszút álltak Vaszilon: karóba húzták, kerékbe törettek. A várat az apa bánatában leromboltatta és eltűnt a környékről. Ám a föld alatt maradt egy egészen Hajdúböszörményig vezető alagút. A **mondák szerint a leány és az apa szelleme időnként visszajár...**

A debreceni líciumfa a debreceni református nagytemplom szomszédságában, az egykor püspöki palotaként funkcionáló épület előtt, a Múzeum utca és a Kálvin tér sarkán álló kis fa, a helyi jelentőségű védett természeti emlékek egyike. A legenda a líciumfa születését a 16. századba, a reformáció korába helyezi, amikor a reformáció tanait követő Bálint pap [m 2] és a katolikus Ambróziusz (Ambrosius) kanonok a fa helyén folytatott hitvitát egymással. A hitvita előzménye az volt, hogy a Tisza vidékén is megjelenő reformáció hatására sokan áttértek a katolikus hitről az új hitre, s így tett a debreceni prior, Bálint pap is. Ennek eredményeképp a nagyváradi katolikus püspök a Rómát is megjárta Ambróziusz kanonokot küldte Debrecenbe, hogy nyilvános hitvitával az ottani reformáció híveit visszatérítse a katolikus hitre. A hitvita során a gyülekezet tagjai végül Ambróziusz mellé álltak, kivéve Bálint papot. A gyűlést követően a két pap tovább vitatkozott Amikor a Paptava nevű mocsaras helyre értek, a vita hevében Ambróziusz egy közeli líciumbokróról letört egy vesszőt, s a földbe szúrta azzal, hogy „Akkor lesz a ti hitetekből valami, ha ez a dudva fává nő.” Erre Bálint azt felelte, hogy „Akkor fa léssen belőle.” A vessző aztán bokorrá, majd fává nőtt, s így a reformáció megerősödését és megszilárdulását szimbolizálja. A legendának azonban nincs hiteles történelmi alapja, mivel a fa kora közel jóval fiatalabb, mint maga a hitvita, ami pedig a hagyomány szerint a 16. században, azaz mintegy 470 éve zailott.

Délibáb, délibaba: szélcsendes, meleg napokon síkságok s nagyobb víztükrök felett észlelhető légköri fénytörési jelenség, mely a levegőbe felemelve mutatja a nagyobb távoli tárgyak képét. A néphit természetfeletti lény. A mai magyar népi hitvilágban már alig fordul elő, de múlt századi közlemény szerint régebben jóval elterjedtebb hiedelemalak volt. Göcsejben a délibaba asszony- vagy leányalak, fehér vagy fekete ruhát visel, búza-, rozsvetésben vagy kukoricatáblában tartózkodik, általában akkor jelenik meg, amikor a gabona elvirágozott. Ha a gabona hullámozik, azt mondják: „Nini! gyün a délibaba!” A gyermekek a búzatáblák mellett félelemmel haladtak el, mert attól tartottak hogy kijön a búzából és vaskarikával elgurítja a lábukat. A szláv hagyomány hasonló alakjai a lengyel poludnica, a szlovák poludnica. A délibaba szó etimológiája bizonytalan.

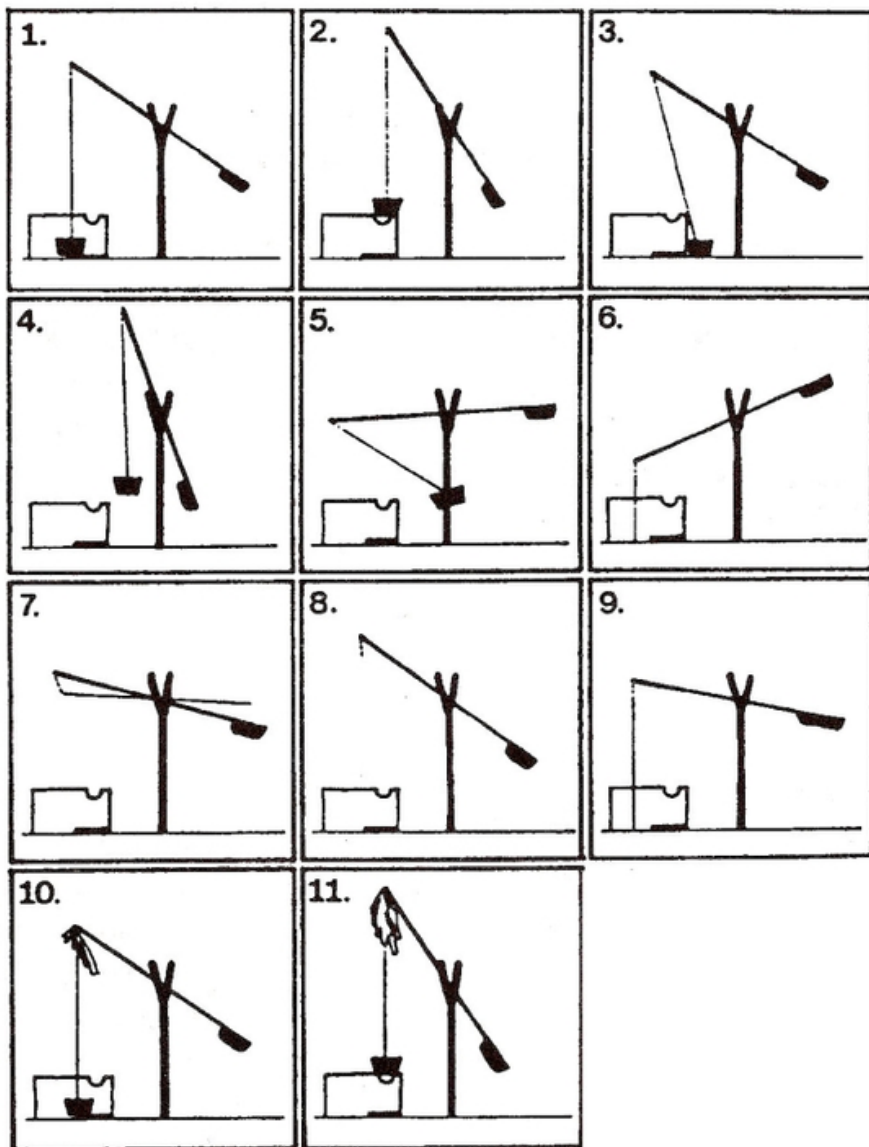
Tippeld meg, hogy hány éves lehet a líciumfa?
200-250

Milyen jellegzetes, alföldi hiedelmek léteznek?

HORTOBÁGY TANÖSVÉNY

8. állomás Beszédes kutak

1. Vigyázz, hivatalos ember érkezett.
2. Hajtsák a gulyát vagy a ménest az itatóhelyre.
3. Elkészült az ebéd, jöjjenek ebédelni.
4. Nagy baj, szerencsétlenség történt.
5. Vigyázz, megérkezett az olvasó (számvevő) bizottság.
6. Vigyázz, látogató gazdák érkeztek.
7. A kút vize nem iható.
8. A kút elromlott.
9. A számadó nincs a közelben.
10. Nő tartózkodik a pásztorszálláson.
11. Megérkezett az ócskás, lehet adni-venni.